

Θεόδωρος Μπατρακούλης
Δικηγόρος

Η επανάσταση της ελληνικής ανεξαρτησίας
Γεωιστορικοί όροι και γεωπολιτική διάσταση

Συγγραφείς διαφόρων εποχών, οπτικών και οριζόντων θεωρούν ότι η «οθωμανική πραγματικότητα», συγκρητιστική ένωση περσικών, αραβικών, τουρκικών και βυζαντινών στοιχείων, ήταν κληρονόμος των μεγάλων ισλαμικών αυτοκρατοριών (Ομμεϋαδών, Αββασιδών) ή και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Όσον αφορά τη βυζαντινή επίδραση, επιχειρήθηκε μια σχετικοποίησή της έναντι σχετικών υπερβολών[1]. Οι χώρες που κατακτούσαν οι Οθωμανοί εντάσσονταν στο *«Dar-ül Islam»* (γη του Ισλάμ, «κόσμος της Λύτρωσης»), κατ' αντίθεσιν προς το *«Dar-ül Harb»* (γη του Πολέμου, εχθρικός κόσμος των «απίστων»)[2]. Μια από τις μορφές του Jihad, του ιερού καθήκοντος των μουσουλμάνων «*να αγωνίζονται στον δρόμο του Αλλάχ*»[3], αποτελεί και ο Ιερός Πόλεμος για την επέκταση του Ισλάμ[4]. Αυτός θεωρείτο φυσική κατάσταση, ενώ η ειρήνη επιβαλλόταν μόνον όταν καθίστατο αδύνατη η νίκη των μωαμεθανών. Ο μόνος τρόπος για να αποφύγουν οι «άπιστοι» την εξολόθρευση ήταν να ζητήσουν έλεος προτού αρχίσουν οι εχθροπραξίες και να γίνουν φόρου υποτελείς υπό την προστασία του μουσουλμάνου ηγεμόνα. Ο οθωμανικός κόσμος διαιρείτο κυρίως σε δύο κοι-

[1] Βλ. π.χ. Νεοκλής Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα, τόμ. Ι. Το δεσποτικό κράτος*, Αθήνα, Αρσενίδης χ.χ., σσ. 158 κ. εξ. Ziya Gökalp, *Türkçülügün Esasları* (Αρχές τουρκισμού), Istanbul, Toker, 1989 [στα αγγλικά στο Niyazi Berkes, Turkish Nationalism and Western Civilization, *Selected Essays of Ziya Gökalp*, Λονδίνο, Allen and Unwin, 1959, σσ. 272, 289-290].

[2] *The Encyclopaedia of Islam* (EI2 = 2η έκδοση), *τόμ.* III, Leiden: E. J. Brill, 1965, σ. 1182a, B. Lewis, Ch. Pellat και J. Schacht (επιμ.).

[3] Έτσι θα μπορούσε να μεταφραστεί η ιδιωματική έκφραση «al-jihad fi sabil Allah» που εμφανίζεται συχνά στο Κοράνι και σε κοινή χρήση. Wendy Doniger (επιμ.), «Jihad», *Merriam-Webster's Encyclopedia of World's religions*, Springfield, MA, 1999, σ. 571.

[4] Βλ. Βλαδίμηρος Μιρμίρογλου, *Οι Δερβίσσαι*, Αθήνα, Εκάτη (επανέκδοση, 1η έκδ. Κωνσταντινούπολη, 1940), χ. χ., σσ. 28-29, 33. Ο Bernard Lewis επιχειρηματολογεί υπέρ της άποψης ότι ο όρος jihad στο Κοράνι και στην προφορική παράδοση λόγων που αποδίδονται στον Προφήτη (hadith) υποδηλώνει πόλεμο στην ευρεία πλειονότητα των περιπτώσεων. B. Lewis, *The Political Language of Islam* (University of Chicago Press, 1988), σ. 72. Πρβλ. William M. Watt, *Islamic Conceptions of the Holy War* in: Thomas P. Murphy, *The Holy War* (Ohio State University Press, 1974), σ. 143.

νωνικοπολιτικά σύνολα, τον κόσμο των πιστών (: *mü'min*) και εκείνο των απίστων (: *kâfir*). Η κοινωνία θεωρείτο ως τμήμα του κράτους, το οποίο συνιστά το ίδιο *mülk* (= ιδιοκτησία, αλλά και τρόπο διοίκησης, κοσμική αρχή, δικαίωμα χρήσης)[5]. Το δικαίωμα είσπραξης των φόρων μεταβιβαζόταν σε διακεκριμένους πολεμιστές, σε αντάλλαγμα των στρατιωτικών υπηρεσιών τους (τιμαριούχοι). Οι δομές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ακόμα και στο απόγειό της (15ος-16ος αιώνες), μπορούν να χαρακτηριστούν αρχαϊκές[6]. Στους υπηκόους του σουλτάνου που ήταν πιστοί του Χριστιανισμού και του Ιουδαϊσμού (*zimmi*) αναγνωριζόταν ανεκτική μεταχείριση[7]. Όμως, αν και η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν αποτελούσε «ταξικό κράτος», εις βάρος των φόρου υποτελών μη μουσουλμάνων, των ραγιάδων, υφίσταντο διακρίσεις και περιορισμοί (κεφαλικός φόρος, απαγόρευση κατοχής γης επί μεγάλη χρονική περίοδο, ίππευσης αλόγων, διατήρησης στρατιωτικών σωμάτων, κ.λπ). Μολονότι ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και ο ορθόδοξος κλήρος ενσωματώθηκαν στην διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[8], ο κατακτητής απλώς ανεχόταν την ορθόδοξη Εκκλησία. Τα προνόμια απονομής δικαιοσύνης που είχε αυτή κινούνταν στο πλαίσιο της συνήθους διαιτητικής διαδικασίας[9].

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρηθεί η ανάδειξη των γεωιστορικών/γεωπολιτικών όρων της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους. Ο όρος Ανατολικό Ζήτημα εκφράζει τα πολύπλοκα προβλήματα που δημιουργήθηκαν στη Χερσόνησο του Αίμου, τα Στενά και τη Μικρά Ασία. Αυτά συνδέονταν με την όλο και εντονότερη παρουσία της Ρωσίας στον Εύξεινο Πόντο και με τις απαιτήσεις της για διέξοδο στη Μεσόγειο, καθώς και με την ανάπτυξη των απελευθερωτικών κινημάτων των βαλκανικών λαών. Ωστόσο, το Ανατολικό Ζήτημα γεννήθηκε από την πολλαπλή κρίση που κλόνισε την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα[10]. Η κατάσταση της πλειονότητας των μη μουσουλμάνων επιδεινωνό-

[5] Ν. Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα, τόμ. 1, Το δεσποτικό κράτος*, όπ. π., σσ. 240-242.

[6] Πρβλ. V. Moutavchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15ος-16ος αιώνας)*, Αθήνα, Πορεία, 1990, σσ. 20 κ.ε.

[7] *Abl al-dhimma* σημαίνει στα αραβικά «άνθρωποι της συνθήκης». Οι zimmis (ή dhimmis) ήταν συνήθως οι Χριστιανοί και οι Ιουδαίοι που ζούσαν στην επικράτεια του κυρίαρχου ισλάμ. Έχοντας δεχτεί την υποταγή στους ισλαμικούς νόμους, απολάμβαναν ένα βαθμό προστασίας από τις οθωμανικές αρχές. Βλ. Antoine Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth, Imprimerie Catholique, 1958.

[8] Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Κέημπριτζ, Cambridge University Press, 1968, σσ. 165-207.

[9] Ν. Σβορώνος, «Θρησκείες και πολιτισμικές οντότητες στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη: Η περίπτωση της ορθοδοξίας» στο Ν. Σβορώνος, *Ανάλεκτα* ..., 1987, όπ. π., σσ. 165-166.

[10] Μ. Λάσκαρης, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, Θεσσαλονίκη, Πουρνάρας, 1978, σσ. 12 κ. εξ. I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/1, Karlofça andlaşmasından XVIII. yüzyıl sonlarına kadar (Από τη συνθήκη του Κάρλοβιτς έως το τέλος του 18ου αιώνα), Άγκυρα, 1956. I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/2, XVIII. yüzyıl (Ο 18ος αιώνας), Άγκυρα, 1959. B. Cvetkova, L'évolution du régime feudal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle, *Études historiques*, Σόφια, 1960, σσ. 171-206.

ταν. Οι όλο και συχνότερες αυθαιρεσίες (πασάδων, αξιωματούχων, γενιτσάρων) αύξαναν την δυσαρέσκειά τους[11]. Από τα τέλη του αιώνα, το οθωμανικό οικοδόμημα ήταν αντιμέτωπο με την ανάπτυξη κινήσεων εθνικής αφύπνισης των υποδούλων χριστιανικών λαών, με τις επιδιώξεις ορισμένων επαρχιακών διοικητών να ενισχύσουν την αυτονομία των περιοχών τους είτε να τις ανεξαρτητοποιήσουν (Αλή πασάς των Ιωαννίνων, Οσμάν Πασβάνογλου του Βιδινίου, Κωνσταντίνος Υψηλάντης - οσποδάρος Βλαχίας)[12] καθώς και με τις βλέψεις των Δυνάμεων. Το ουσιωδέστερο πρόβλημα ετίθετο ως εξής: Το οθωμανικό κράτος έπρεπε να μείνει ακέραιο ή να διανεμηθεί ανάμεσα στις Δυνάμεις και τα χριστιανικά έθνη, που διεκδικούσαν την ανεξαρτησία τους, τοποθετούμενα υπό την «προστασία» των τελευταίων;[13] Η προβληματική αυτή τονίζει πολύ ανοιχτά τα συμφέροντα των Δυνάμεων. Ο Eduard Driault (1864-1947) όρισε την ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος ως την «*ιστορία της προόδου των γειτονικών χωρών σε βάρος των μουσουλμανικών κρατών*»[14]. Κατά τον Albert Sorel «*από την στιγμή που υπήρξαν Τούρκοι στην Ευρώπη, υπήρχε ένα Ανατολικό Ζήτημα*». Τα σχέδια και οι απόπειρες να διωχτούν οι Τούρκοι από την Ευρώπη[15] δεν τελεσφόρησαν μέχρι την πρώτη εικοσαετία του 20^{ού} αιώνα, οπότε ολοκληρώθηκε ο διαμελισμός του οθωμανικού κράτους, που εγκαινιάστηκε με τους ρωσοτουρκικούς πολέμους του δεύτερου μισού του 18^{ου} αιώνα.

Στον οθωμανοκρατούμενο ελληνικό κόσμο εκδηλώθηκαν διάφορα επαναστατικά κινήματα –ορισμένα είχαν περιορισμένη υποστήριξη από ευρωπαϊκές δυνάμεις– με ατυχή, ωστόσο, αποτελέσματα[16]. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1870, οι υπόδουλοι είχαν στηρίξει τις ελπίδες απελευθέρωσής τους στη Ρωσία. Μετά την εξασθένηση της στρατιωτικο-φεουδαρχίας και την ανάδυση της αστικής τάξης, εκπρόσωποι της τελευταίας άρχισαν να υιοθετούν μαχητική στάση απέναντι στο Οθωμανικό κράτος[17]. Ιδιαίτερη σημασία έχει το ζήτημα της γέννησης/διαμόρφωσης ελληνικής «αστικής» τάξης (κυρίως καραβοκυραίων και βιοτεχνών)[18] και του ρόλου της[19]. Στην Τουρκοκρα-

[11] Νεοκλής Σαρρής, *Προεπαναστατική Ελλάδα και οσμανικό κράτος. Από το χειρόγραφο του Σουλεϋμάν Πενάχ εφέντη του Μοραΐτη 1785*, Αθήνα, Ηρόδοτος, 1993.

[12] Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1982, σσ. 43, 48-54.

[13] Βλ. και Karl Marx/Friedrich Engels, *Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*, Αθήνα, Γνώση, 1985.

[14] E. Driault, *La Question d'Orient*, Paris, F. Alcan, 1898. Βλ. στα ελληνικά *Το Ανατολικό Ζήτημα - Μέρος πρώτο*, Αθήνα, Κάτοπτρο/Ιστορητής, 1997, σ. 83.

[15] Louis Renault, Πρόλογος, στο Trandafir Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1914, σ. I.

[16] Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Ι΄, σσ. 311-312, 322-333, 402-416 και τόμ. ΙΑ΄, σσ. 64-97.

[17] Γ. Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τόμ. 9, όπ. π., σσ. 226 κ.ε.

[18] Αναφορικά με τον χαρακτηρισμό των συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων ως «αστικών» ή μη βλ. και Π. Κονδύλης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991, Εισαγωγή, σσ. 15-16.

[19] Ν. Σβορώνος, «Οι συνέπειες της οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων της Βαλκανικής Χερσονήσου» και «Για την επανάσταση του 1821» στο Ν. Σβορώνος, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής*

τία αναπτύσσονταν μεταναστευτικές κινήσεις ελληνικών πληθυσμών, οι οποίες ενισχύονταν κατ' αναλογίαν προς το μέγεθος και την έκταση των αυθαιρεσιών των οθωμανικών (κεντρικών ή τοπικών) αρχών. Σε διάφορες περιοχές πραγματοποιούνταν εγκαταστάσεις[20] εμπόρων, τεχνιτών, ναυτικών, που εγκατέλειπαν τους τόπους καταγωγής τους για να αποφύγουν πράξεις καταπίεσης και αυθαιρεσίας, συχνά πρακτικές βαριάς ή/και παράνομης φορολογίας/φοροείσπραξης[21]. Ένα αξιόλογο τμήμα των Ελληνορθόδοξων (Ρωμιοί, *Ρούμ μιλλέτ*)[22] αποτελούσαν, από το πρώτο τρίτο του 18ου αιώνα, ιδιαίτερα σημαντική μερίδα του αστικού στοιχείου της Αυτοκρατορίας. Έπαιζαν θεμελιώδη ρόλο στον εκδυτικισμό της οθωμανικής πραγματικότητας[23]. Ως έμποροι, στο εσωτερικό και πέραν των συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Ελληνορθόδοξοι ήταν το πιο ανεπτυγμένο στοιχείο αυτού του πολυεθνικού σχηματισμού[24]. Αποκόμιζαν σημαντικό πλούτο –ιδιαίτερα από το ναυτεμπόριο– και είχαν την αναμφισβήτητη υπεροχή μεταξύ των μη μουσουλμάνων[25]. Τομή αποτέλεσε η ανεξαρτητοποίηση από τους ξένους οίκους Ελλήνων εμπόρων που αναλάμβαναν σημαντικές πράξεις στο εξωτερικό εμπόριο[26]. Πριν από την επανάσταση, εκδηλώθηκε σοβαρή κρίση σαν συνέπεια της εξάπλωσης της βιομηχανικής επανάστασης στη Δύση, η οποία έθιξε την ελληνική ναυτιλία και έπνιξε το έμβρυο μιας βιοτεχνικής παραγωγής – σε ακμή στα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα[27].

Το Ανατολικό Ζήτημα μπορεί να αποκωδικοποιηθεί μέσω της ανάλυσης της

ιστορίας και ιστοριογραφίας, 1987, όπ. π., σσ. 173 και εξ., 222-223. Σ. Μάξιμου, *Η Αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*, Γ΄ έκδοση, Αθήνα, Στοχαστής, 1973. Ιδίου, *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον XVIII αιώνα*, Αθήνα, Στοχαστής, 1976.

[20] Κατά μήκος των ακτών του Αιγαίου, στην Αίγυπτο, στις ακτές του Ευξείνου Πόντου, σε αστικά κέντρα της Κεντρικής και Βαλκανικής Ευρώπης.

[21] Βλ. Γιάννης Κορδάτος, «Οι ελληνικές παροικίες του εξωτερικού» (κεφάλαιο 27), στο *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας,* τόμ. 9, σσ. 211 κ.ε. S. Yerasimos, "Les rapports gréco-turcs; mythes et réalités", στο S. Vaner, *Le différend gréco-turc*, Παρίσι, Harmattan, 1988, σ. 37.

[22] Για τους όρους *millet* και *Ρούμ,* όσον αφορά τους Ορθόδοξους Χριστιανούς, βλ. Paraskevas Konortas, "Les rapports juridiques et politiques entre le Patriarcat orthodoxe de Constantinople et l'administration ottomane de 1453 à 1600", Διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο Paris I, 2 τόμ., 1985, τόμ. I, σσ. 169-170, 174-175. B. Braude, "Millet and Foundation myths", στο Braude, B./Lewis, B., *Christians and Jews in the Ottoman Empire; The functioning of a plural society*, 2 τόμ., New York, 1982, τόμ. 1, σσ. 69-83. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αιώνας - 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες - Από το Ρούμ μιλλέτ στο ελληνικό έθνος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997, σ. 24.

[23] R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Νέα Υόρκη, 1973. Ilber Ortayli, *Imparatorlugun en uzun yüzyili* (= Ο πιο μακροχρόνιος αιώνας της Αυτοκρατορίας), Κωνσταντινούπολη, 1987.

[24] Γεώργιος Σκληρός, «Το Ζήτημα της Ανατολής», στο *Η Αριστερά και το Ανατολικό Ζήτημα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, (εισ.-επιμ. Γ. Καραμπελιάς), 1998, σ. 84.

[25] Βλ. Ν. Σβορώνος, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Παρίσι, PUF, 1956 (*Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1996).

[26] Ν. Σβορώνου, «Οι συνέπειες της οικονομικής δραστηριότητας ...», 1987, όπ. π., σσ. 178-179.

[27] Κ. Μοσκώφ, *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, γ΄ έκδοση.

στάσης των Δυτικών Δυνάμεων έναντι της Ρωσίας. Η συνθήκη του Τιλσίτ (μεταξύ Γαλλίας, Ρωσίας, Αυστρίας, Ιούλιος 1807) έμεινε ανεκτέλεστη – κατέδειξε τις διαθέσεις του Ρώσου και του Γάλλου αυτοκράτορα έναντι της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Ο Ναπολέων Α΄ αρνήθηκε να διαμελίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε συνεννόηση με τη Ρωσία, εξ αιτίας διαφωνίας επ' αυτών των εξαιρετικά στρατηγικών σημείων. Η αξίωση του τσάρου Αλέξανδρου Α΄, που έθετε ως αναγκαία προϋπόθεση αυτής της συμμαχίας την παραχώρησή τους στη Ρωσία, αποτέλεσε το μεγάλο εμπόδιο:

> Η Κωνσταντινούπολη είναι ένα από τα πολυτιμότερα κλειδιά και μόνη της αξίζει όσο μια Αυτοκρατορία. Αυτός που την εξουσιάζει μπορεί να κυβερνά τον κόσμο[28].

Στον ευρύτερο χώρο του Ανατολικού Ζητήματος εκτυλίχθηκαν η απόπειρα υλοποίησης του «μεγάλου σχεδίου για την Ανατολή» του Ναπολέοντα και η καταστροφική εκστρατεία του στη Ρωσία[29]. Αν και η Ανατολή δεν συζητήθηκε πολύ στο Συνέδριο της Βιέννης, το Ανατολικό Ζήτημα αποτέλεσε το πιο εκρηκτικό ζήτημα στις διεθνείς σχέσεις, κυρίως στην μετά το 1815 εποχή. Οι κατά καιρούς αντιοθωμανικές κινήσεις της Ρωσίας στα Βαλκάνια προκαλούσαν την αντίδραση της Γαλλίας και της Αγγλίας και επέφεραν σύγκλιση των διπλωματικών και στρατιωτικών ενεργειών των δύο μεγάλων ναυτικών δυνάμεων, με τις οποίες συνασπίζονταν, περιστασιακά, και άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Στο πέρασμα από τον 17ο στον 18ο αιώνα, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο «εξ απορρήτων» (1641-1709) περιέγραψε παραστατικά, από γεωπολιτική άποψη, αυτή την κατάσταση, λέγοντας ότι τα νερά της Μαύρης Θάλασσας θεωρούνταν από την σουλτανική κυβέρνηση ως ο «υμένας» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κάθε βοήθεια των Δυτικών Δυνάμεων στον Σουλτάνο προσδιοριζόταν από την δυνατότητά του να απαγορεύει την έξοδο των Ρώσων στις «θερμές θάλασσες». Οι προαναφερόμενες εξελίξεις επηρέασαν καθοριστικά τα πολιτικά πράγματα στην Ελλάδα, πριν και κατά την διάρκεια της Επανάστασης του 1821[30]. Αφετέρου, είναι γνωστή η άποψη ότι το νεοελληνικό κράτος δεν θα μπορούσε να ιδρυθεί και να επιβιώσει χωρίς τη συνδρομή των ευρωπαϊκών Δυνάμεων[31].

Κατά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774, μολονότι απέτυχε η εξέγερ-

[28] Βλ. Napoléon Bonaparte, *Mémorial de Sainte-Hélène,* τόμ. III, σ. 126. Gérard Challiand, *Anthologie mondiale de la stratégie*, Παρίσι, Laffont, σσ. 788-789. Κωνσταντίνος Σάθας, *Η Τουρκοκρατουμένη Ελλάς,* Αθήνα, 1869, σ. 605. Γ. Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, όπ. π., τόμ. 9, σσ. 486-487.

[29] E. Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα,* 1997, όπ. π., σσ. 228-258. Βλ. και Χένρυ Κίσσινγκερ, *Ένας αποκατεστημένος κόσμος (1812-1822),* Αθήνα, Παπαζήσης, 2003, σσ. 228-239.

[30] Βλ. Ν. Σβορώνος, «Οι Έλληνες ναυτικοί στην υπηρεσία της πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας», στο ιδίου, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, 1987, όπ. π., σσ. 199 κ. εξ. Θεοδώρου Κ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, Αθήνα, 1981, Εισαγωγή-ευρετήριο-επιμέλεια Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, σσ. 18, 36, 157, 185-188, 190.

[31] Για τη σχετική τουρκική άποψη βλ. Ilber Ortayli, "Avrupa'da bulunan milletlerin ve özelliklerinin kısa tasviri" (= Συνοπτική περιγραφή των γνωρισμάτων των εθνών που βρίσκονται στην Ευρώπη), *Tarih ve Toplum*, τ. 8, Αύγ. 1984, σ. 38.

ση στην Πελοπόννησο, πραγματοποιήθηκε μια επιδίωξη διαφόρων χριστιανικών δυνάμεων από την αυγή των «Νέων Χρόνων»: Η καταστροφή του οθωμανικού στόλου στο Τσεσμέ (Κρήνη, Μάιος 1770) επέφερε την εξουδετέρωση της θαλάσσιας οθωμανικής ισχύος. Με την συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) (επέτρεψε στη Ρωσία να συμμετάσχει στο προνομιακό καθεστώς των διομολογήσεων) οι Οθωμανοί αναγκάστηκαν να αποδεχθούν ταπεινωτικούς όρους:

α) Αναγνώρισαν το δικαίωμα ελεύθερου διάπλου από τα Στενά στα ρωσικά εμπορικά πλοία, πράξη που «*σηματοδότησε την αφετηρία μιας νέας περιόδου από την άποψη, είτε του πεπρωμένου του οθωμανικού κράτους, είτε της θέσης των Στενών μέσα σε αυτό*»[32].

β) Αποδέχτηκαν δικαιώματα παρέμβασης της Ρωσίας υπέρ της ορθόδοξης Εκκλησίας και των υπηκόων τους που ήταν πιστοί της. Με το άρθρο 11 της συνθήκης, ο τσάρος απέκτησε δικαίωμα διορισμού προξένων σε όλη την οθωμανική επικράτεια (με σημαντική καθυστέρηση συγκριτικά με την εγκαθίδρυση προξενικών δικτύων των άλλων ευρωπαϊκών κρατών[33]) και αναγνωρίστηκε προστάτης των Ορθοδόξων σ' αυτήν[34].

γ) Αποποιήθηκαν την (από το 1475) επικυριαρχία τους επί του Χανάτου της Κριμαίας και επί των μουσουλμάνων Τατάρων των βορείων ακτών του Ευξείνου Πόντου. Αυτοί απέκτησαν την ανεξαρτησία τους και το 1484 απορροφήθηκαν από τη Ρωσία.

Η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή ευνόησε την ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου, ιδιαίτερα των ναυτικών δραστηριοτήτων. Οι νέες συνθήκες διευκόλυναν την αφύπνιση του εθνικού πνεύματος. Οι ρωσικές διομολογήσεις επαναβεβαιώθηκαν με έξι ρωσοτουρκικές συμφωνίες από το 1779 μέχρι το 1829. Με τη συνθήκη του Αϊναλί-Καβάκ (1779) ο σουλτάνος παραχώρησε στη Ρωσία περισσότερα προνόμια από οποιοδήποτε άλλο ευρωπαϊκό κράτος[35].

Το 1804, μια σερβική εξέγερση εναντίον των γενιτσάρων μετατράπηκε, υπό την ηγεσία ενός εύπορου χοιρεμπόρου, του Γεωργίου Πέτροβιτς (Καραγεώργεβιτς), σε πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά την σύναψη της συνθήκης του Τιλσίτ και την αποχώρη-

[32] Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό βάθος. Η Διεθνής θέση της Τουρκίας*, Αθήνα, Ποιότητα, 2010, σσ. 257-258.

[33] Γιώργος Γεωργής, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής,* Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, σσ. 24 κ. εξ., 40 κ. εξ., 55.

[34] Τα άρθρα 7 και 14 της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή εξασφάλιζαν τη βάση για απαίτηση δικαιωμάτων παρέμβασης πολύ μεγαλύτερης από εκείνη που προσδιοριζόταν στο κείμενο. Ο Νταβούτογλου θεωρεί την συνθήκη αυτή ως μία από τις τρεις «*σημαντικές ημερομηνίες-όρια (tarih) αυτού του μετασχηματισμού, που καθορίζει τη διεθνή θέση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας... Η διαδικασία αποκοπής των αρμενικών και γενικότερα μη μουσουλμανικών μειονοτήτων από την Οθωμανική αυτοκρατορία είναι αποτέλεσμα της ρήτρας προστασίας που είχε τεθεί σε ισχύ βάσει αυτής της συνθήκης. Έτσι, για πρώτη φορά εμφανίστηκε με ένα τόσο φανερό τρόπο η σχέση ανάμεσα στη διεθνή σχέση και στην ισχύ της χώρας, αφενός, και τα εσωτερικά στοιχεία της χώρας, αφετέρου*». Οι άλλες δύο είναι η συνθήκη του Κάρλοβιτς του 1699 και ο πόλεμος της Κριμαίας του 1853-1856. Α. Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό βάθος...*, 2010, σ. 119.

[35] Π. Μ. Κοντογιάννης, *Οι προστατευόμενοι,* ανατύπωσις εκ του ΚΘ΄ τόμου της *Αθηνάς*, εν Αθήναις, 1917, σ. 54.

ση του Κωνσταντίνου Υψηλάντη από τη Βλαχία, τα σχέδια για μια παμβαλκανική εξέγερση ατόνησαν. Οι Σέρβοι συνέχισαν τον αγώνα σχεδόν μόνοι. Τον Οκτώβριο του 1807, με την εγγύηση της Γαλλίας και της Ρωσίας, πέτυχαν την αναγνώριση της χώρας τους από τον σουλτάνο ως ημιαυτόνομης ηγεμονίας. Αλλά το 1812, όταν υπό την απειλή του Ναπολέοντα, ο τσάρος υπέγραψε ειρήνη με τον σουλτάνο στο Βουκουρέστι, οι Σέρβοι εγκαταλείφθηκαν στην τύχη τους. Οι Τούρκοι νίκησαν τον Καραγεώργεβιτς και η καταστολή υπήρξε φοβερή.

Το *Συνέδριο της Βιέννης* (Οκτώβριος 1814 - Ιούνιος 1815) συγκλήθηκε από τις νικήτριες δυνάμεις του αντιναπολεόντειου συνασπισμού, επιδιώκοντας συντονισμένη εφεξής δράση μεταξύ τους για την αποκατάσταση των προεπαναστατικών δομών κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας, την αποτροπή, στο μέλλον, αναστατώσεων, όπως εκείνες της περιόδου 1789-1814 και την προώθηση μιας, σε κάποιο βαθμό, αναδιάρθρωσης της Ευρώπης[36]. Επαναχαράχθηκε ο χάρτης της ηπείρου σύμφωνα με τις επιδιώξεις των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων (όρος που καθιερώθηκε στο Συνέδριο)[37], των νικητριών (Αυστρία, Βρετανία, Πρωσία, Ρωσία) και της Γαλλίας, με κύριο μέλημά τους την εξασφάλιση της ευρωπαϊκής ισορροπίας και την αποτροπή μελλοντικών επαναστατικών αναταράξεων[38].

Η Αγγλία προέκρινε την ικανοποίηση των αποικιοκρατικών αξιώσεών της, εξασφαλίζοντας στην Ευρώπη μόνο σημεία στήριξης ή ναυτικές βάσεις: τη νησίδα Ελιγολάνδη, ανοικτά της Δανίας, και στη Μεσόγειο τη Μάλτα και τα Ιόνια νησιά, σημεία που, μαζί με το Γιβραλτάρ που κατείχε ήδη, της προσπόριζαν στρατηγική θαλάσσια κυριαρχία.

Το όνειρο του τσάρου για ένωση της Ευρώπης υπό την ηγεμονία του ανησυχούσε τους Αυστριακούς και τους Άγγλους. Ο Αλέξανδρος Α΄ ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η διεκδίκηση ρόλου προστάτη των ορθοδόξων βαλκανικών λαών τον έφερνε σε ανταγωνισμό με την Αυστρία, που θεωρούσε την Χερσόνησο ως αποκλειστικά δικό της χώρο επέκτασης. Ο τσάρος φιλοδοξούσε να αποκτήσει και τον έλεγχο των Στενών, ώστε να διαθέτει έξοδο στην Ανατολική Μεσόγειο, στόχος που αντιπαρέθετε τη Ρωσία στην Αγγλία, απόλυτο ηγεμόνα στη Μεσόγειο.

Η Ρωσία, αν και δεν έλαβε όσα επιθυμούσε, αποκόμισε τα μεγαλύτερα οφέλη (Φινλανδία, Βεσσαραβία) που την έφεραν πλησιέστερα στη Βαλτική θάλασσα και τον Εύξεινο Πόντο[39]. Εξάλλου, Αυστρία, Πρωσία και Ρωσία συνέστησαν την «Ιερά Συμμαχία», «*ένα σύνδεσμο των απολυταρχικών ηγεμόνων εναντίον των λαϊκών βλέψεων που γεννήθηκαν από τη*

[36] Dan Berindei, «Προς μια Ευρωπαϊκή νέα τάξη», στο Ε. Αρβελέρ/ M. Aymand, *Οι Ευρωπαίοι,* τόμ. Β΄, Νεότερη και Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, Σαββάλας, 2003, σσ. 220-231, ιδ. σ. 224.

[37] Ι. Σ. Κολλιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945,* Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1990, σ. 80.

[38] E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848,* Αθήνα, Θεμέλιο, 2002, σσ. 149-150.

[39] S. Berstein/P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης,* τόμ. 2*, Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των εθνών, 1815-1919*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, σσ. 18 κ.ε.

Γαλλική Επανάσταση»[40].

Ο ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών δυνάμεων στη Μεσόγειο εκδηλώθηκε και με μεταβολές στην κυριαρχία επί των νησιών του Ιονίου. Με τη συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο (την υπέγραψαν η Γαλλία και η Αυστρία τον Οκτώβριο του 1797 και επέφερε διάλυση της Ενετικής Δημοκρατίας) παραχωρήθηκαν στη Γαλλία τα Ιόνια νησιά και οι ενετικές βάσεις στην Αλβανία. Το φθινόπωρο του 1798, ενωμένη μοίρα ρωσοτουρκικού στόλου κατέλαβε από κοινού τα Ιόνια νησιά. Πρώτος υπουργός Εξωτερικών της υπό ρωσική προστασία Επτανησιακής Πολιτείας έγινε το 1800 ο Ιωάννης Καποδίστριας. Μετά την ατυχή για τη Γαλλία έκβαση της αναμέτρησης στην Αίγυπτο, υπογράφηκε η συνθήκη της Αμιένης (27 Μαρτίου 1802). Η Γαλλία παραιτείτο από τα Ιόνια νησιά, τα οποία θα σχημάτιζαν την «Πολιτεία των Επτά Ηνωμένων Νήσων», υπό την προστασία του σουλτάνου και της Ρωσίας[41]. Ωστόσο, οι Ρώσοι δεν μπόρεσαν να εδραιωθούν στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι Βρετανοί, με την συνθήκη των Παρισίων της 5ης Νοεμβρίου 1815 (συμβιβασμός που επιτεύχθηκε κατόπιν επίμονων ενεργειών του Ιωάννη Καποδίστρια, ενός εκ των πληρεξουσίων της Ρωσίας) έφθασαν στα Ιόνια νησιά[42]. Τα Επτάνησα, με τις εξαρτήσεις των (Σύμβαση της 21ης Μαρτίου 1800), αναγνωρίστηκαν ως ελεύθερη και ανεξάρτητη Πολιτεία υπό το όνομα «Ηνωμέναι Πολιτείαι των Νήσων»[43]. Η Αγγλία, με το Σύνταγμα του 1817, επέβαλε την συγκρότηση εξαμελούς κυβερνητικού συμβουλίου (*Γερουσία*), του οποίου ο πρόεδρος διοριζόταν από το βρετανικό Στέμμα, μετά από πρόταση του Άγγλου αρμοστή.

Νέα εξέγερση των Σέρβων το 1815 υποχρέωσε τον σουλτάνο να αναγνωρίσει τη Σερβία ως ημιαυτόνομη ηγεμονία, με επί κεφαλής έναν άλλο χοιρέμπορο, τον Μίλος Ομπρένοβιτς. Στο μεταξύ, Έλληνες κλέφτες είχαν συνταχθεί με τους Άγγλους, που δημιούργησαν στα Επτάνησα δύο ελληνικά αγήματα. Το 1812, οι Έλληνες είχαν υποβάλει (διά μέσου του Ταγματάρχη Church) υπόμνημα προς την βρετανική κυβέρνηση, με το οποίο ζητούσαν βοήθεια για την απελευθέρωση της πατρίδας τους. Ωστόσο, τρεις μήνες μετά την υπογραφή της πρώτης συνθήκης του Παρισιού, η αγγλική κυβέρνηση αφόπλισε τα ελληνικά αγήματα, ανταποκρινόμενη στις οθωμανικές διαμαρτυρίες.

Την πλέον καθοριστική στιγμή στην οργάνωση του Αγώνα αποτέλεσε η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας. Η Φιλική Εταιρεία –ελληνική οργάνωση με βαλκανικές προεκτάσεις, που ανδρώθηκε στη ρωσική επικράτεια– και ο Αλέξανδρος Υψηλάντης επιδίωξαν τη συνεργασία με τους άλλους βαλκανικούς λαούς, και πρώτα απ' όλους με τους Σέρβους, με στόχο μια συντονισμένη εξέγερση εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας[44]. Σύμφωνα με

[40] Βλ. S. Bernstein/P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, τόμ. 2, σσ. 23-26. Βλ. στο ίδιο και σσ. 36-37.

[41] E. Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα,* 1997, όπ. π., σσ. 213, 214, 223.

[42] Εμμ. Ρούκουνας, *Διπλωματική Ιστορία, 19ος αιών,* Αθήνα, 1975, σσ. 41, 101.

[43] Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες & συμβάσεις,* Αθήνα, Φλώρος, 1996, σ. 62.

[44] Ν. Τοντόρωφ, *Η Βαλκανική διάσταση της ελληνικής επανάστασης του 1821- Η περίπτωση*

το μυστικό «Γενικό Σχέδιο» της Επανάστασης, οι προσπάθειες της Εταιρείας θα συνέτειναν στη σύσταση ενός ελληνικού κράτους, βασιζόμενου σε ορισμένες φιλελεύθερες αρχές –αρχικά ίσως όχι τόσο σαφείς– αλλά θεωρούμενου και ως ανασύσταση της «Αυτοκρατορίας της Ρωμανίας»[45]. Εξάλλου, ο Υψηλάντης είχε στηρίξει σημαντικές ελπίδες στην εξέγερση του Αλή πασά των Ιωαννίνων κατά του σουλτάνου[46].

Η απόφαση του Υψηλάντη να πραγματοποιήσει το ηρωικό του εγχείρημα στις Ηγεμονίες και να το επιταχύνει, επηρεάστηκε από την εξέγερση του Tudor Vladimirescu εναντίον της φαναριώτικης διοίκησης και των ντόπιων κτηματιών (βογιάρων). Οι Φιλικοί (Γ. Ολύμπιος) προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν την εξέγερση για την προώθηση των σκοπών τους, αλλά χωρίς επιτυχία. Στις 22 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου του 1821, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης πέρασε τον Προύθο. Από το Ιάσιο απηύθυνε έκκληση στον Τσάρο για βοήθεια στους Έλληνες. Στον μικρό στρατό του (4.500 άνδρες) συγκαταλέγονταν Σέρβοι, Βούλγαροι, Μαυροβούνιοι, Μολδαβοί και 700 Έλληνες φοιτητές που συγκροτούσαν τον Ιερό Λόχο. Η προσπάθεια του Υψηλάντη δεν βρήκε ανταπόκριση στον ηγεμόνα της Σερβίας Μίλος Ομπρένοβιτς[47]. Στο Συνέδριο του Λάιμπαχ, το οποίο αποτέλεσε «*κατά πρώτο λόγο, έκφραση εκείνης της κυβέρνησης ολόκληρης της Ευρώπης την οποία στο Troppau δημιούργησε ο Μέττερνιχ*»[48], ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄ καταδίκασε ανοιχτά την ελληνική εξέγερση και καθαίρεσε τον Υψηλάντη από βαθμοφόρο του ρωσικού στρατού. Ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, υπό τις πιέσεις της Πύλης, τον αφόρισε. Ο τσάρος ενέκρινε την είσοδο τουρκικών στρατευμάτων στις ηγεμονίες. Ο Υψηλάντης, εκτεθειμένος σε ολόκληρη την οθωμανική δύναμη, έδωσε μάχη στο Δραγατσάνι. Οι δυνάμεις του κατατροπώθηκαν. Πέρασε τα σύνορα της Αυστρίας, οι αρχές της οποίας τον φυλάκισαν. Μετά από εφτάχρονο εγκλεισμό χωρίς δίκη, πέθανε τον Ιανουάριο του 1828.

Ο Κλέμενς Μέττερνιχ από το 1808 είχε διακηρύξει ότι κάθε αλλαγή στον χώρο της Βαλκανικής θα άνοιγε το δρόμο για μια παρατεταμένη αναταραχή στην Ευρώπη[49]. Η ελληνική επανάσταση έθεσε σε σοβαρή δοκιμασία την «Ιερά Συμμαχία» και το «σύστημα Μέττερνιχ». Αυτή η «ριπή του ανέμου» από τα Βαλ-

των Βουλγάρων, Αθήνα, Gutenberg, 1982, σ. 82. Μαρία Ανεμοδουρά, «Φιλική Εταιρεία», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος, 2008,* 4. Εξάπλωση της Εταιρείας, URL: http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11106

[45] Π. χ. ο τίτλος «Επίτροπος», που έφερε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης είναι βυζαντινός και σύμφωνα με την βυζαντινή εθιμοτυπική ορολογία σημαίνει «Αντιβασιλεύς». Περισσότερα για τη Φιλική Εταρεία βλ. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιον, 1834· Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα, 1964· Π. Ροδάκης, *Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης και η Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα, Γόρδιος, 1990· Μ. Ανεμοδουρά, «Φιλική Εταιρεία», 2008, όπ. π. Κ. Σβολόπουλος, *Κατακτώντας την ανεξαρτησία. Δέκα δοκίμια για την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα, 2010.

[46] Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, όπ. π., σσ. 62-65.

[47] Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, όπ. π., σσ. 66-68.

[48] Χένρυ Α. Κίσσινγκερ, *Ένας αποκατεστημένος κόσμος*, όπ. π., 2003, σ. 478.

[49] Clemens Metternich, Aus Metternichs Nacgelassenen Papieren, (8 τόμοι), τόμ. II, σσ. 146 κ.ε.

κάνια έθεσε προβλήματα, ηθικά και υλικά, εντελώς διαφορετικά από εκείνα που είχαν δημιουργήσει τα πρόσφατα γεγονότα στην Κεντρική Ευρώπη. Από μια ενδεχόμενη επέμβαση δυνάμεων Συμμάχων στα Βαλκάνια θα επωφελείτο κυρίως η Ρωσία, όχι η Αυστρία [50]. Κατά την συνάντησή τους στο Λονδίνο, ο Μέττερνιχ και ο Κάσλρη βρέθηκαν σε θεμελιώδη συμφωνία στο ζήτημα της ελληνικής επανάστασης, επιδιώκοντας την αποτροπή μιας ένοπλης εμπλοκής της Ρωσίας. Ακολούθησε ανταλλαγή διπλωματικών διακοινώσεων ανάμεσα στο Λονδίνο και τη Βιέννη αφενός και την Πετρούπολη αφετέρου (τα έγγραφα του τσάρου συνέτασσε ο υπουργός του των Εξωτερικών, ο Ιωάννης Καποδίστριας). Ό,τι δεν πέτυχαν τα επιχειρήματα του Κάσλρη, το κατόρθωσαν οι ευέλικτοι χειρισμοί του Μέττερνιχ. Αυτός προώθησε πρόταση για τη λύση του προβλήματος η οποία συνίστατο στον διαχωρισμό μεταξύ των ζητημάτων που πήγαζαν από τουρκικές παραβιάσεις συνθηκών με τη Ρωσία, στην ακριβή τήρηση των οποίων αυτή η χώρα είχε το δικαίωμα να επιμείνει μονομερώς, και των ζητημάτων εκείνων που είχαν δημιουργηθεί λόγω της ελληνικής εξέγερσης[51].

Για τα πρώτα πρότεινε να αποτελέσουν θέμα ευρωπαϊκού συνεδρίου, στο οποίο υποσχέθηκε να αποδείξει τη φιλία της Αυστρίας με την υποστήριξη των καθαρώς «ρωσικών» αιτημάτων. Έπεισε τον τσάρο να εγκαταλείψει την προοπτική μονομερούς δράσης και να αποδεχτεί την σύγκληση του Συνεδρίου της Βερόνας (1822)[52].

Η χρήση του όρου Ανατολικό Ζήτημα στη διπλωματική ορολογία εγκαινιάστηκε στο Συνέδριο της Βερόνας, για να περιγραφεί το πρόβλημα που αίφνης προέκυπτε στον γεωπολιτικό χώρο της Ανατολικής Ευρώπης και της Ανατολικής Μεσογείου, με την εξέγερση των Ελλήνων κατά του σουλτάνου. Οι ηγεμόνες της Ιεράς Συμμαχίας, υιοθετώντας την ευρύτερη δυνατή αντίληψη, θεώρησαν τον σουλτάνο ως τον «νόμιμο ηγεμόνα» των Ελλήνων. Ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄ υποχώρησε απέναντι στην αποφασιστική αντίθεση του Μέττερνιχ, των Άγγλων και των Πρώσων[53]. Πείστηκε από τον επικεφαλής της διπλωματίας κόμη Νέσελροντ (μετά την αποχώρηση του Ιωάννη Καποδίστρια[54], διηύθυνε μόνος τη ρωσική εξωτερική πολιτική) να θυσιάσει τις διαθέσεις υποστήριξης των ομόδοξων Ελλήνων χάριν της προτεραιότητας των σκοπών της «Ιεράς Συμμαχίας» και της «Ευρωπαϊκής Συμφωνίας». Έτσι, όταν ξέσπασε η Επανάσταση στον Μοριά και στα δύο πρώτα χρόνια της, οι διεθνείς συνθήκες ήταν εντελώς δυσμενείς για τις διεκδικήσεις των Ελλήνων.

Η είσοδος των επαναστατημένων Ελλή-

[50] Χένρυ Α. Κίσσινγκερ, *Ένας αποκατεστημένος κόσμος*, όπ. π., 2003, σσ. 502 κ.ε.

[51] Χένρυ Α. Κίσσινγκερ, *Ένας αποκατεστημένος κόσμος*, όπ. π., 2003, σ. 528.

[52] Χένρυ Α. Κίσσινγκερ, *Ένας αποκατεστημένος κόσμος*, όπ. π., 2003, σσ. 523 και εξ.

[53] Βλ. Eduard Driault, *Histoire diplomatique de la Grèce*, Παρίσι, PUF, τόμ. I, 1925, σσ. 187-194.

[54] Συνειδητοποιώντας ότι η προσπάθειά του να βοηθήσει διπλωματικά την Ελληνική Επανάσταση είναι ασυμβίβαστη με την εξωτερική πολιτική που ακολουθεί ο Αλέξανδρος, ο Καποδίστριας παραιτείται από τη θέση του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας, και εγκαθίσταται στη Γενεύη της Ελβετίας. Εκεί αναπτύσσει σημαντική δραστηριότητα υπέρ της Ελληνικής Επανάστασης.

νων στο ιστορικό προσκήνιο αποτέλεσε αυτόνομη έκφραση των κοινωνικο-οικονομικών τους δυνάμεων, αλλά και τοποθέτησε επι νέας βάσεως το ζήτημα της ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων. Ο επαναστατικός αγώνας δημιούργησε σταδιακά μια ευρωπαϊκή γνώμη δεκτική στα ζητήματα που έθετε το φιλελληνικό κίνημα. Η Αγγλία αρχικά τήρησε αρνητική στάση απέναντι στην ελληνική εξέγερση. Αλλά, ο θάνατος του Κάσλρη φανέρωσε το λανθάνον μέχρι τότε σχίσμα στην «Ιερά Συμμαχία», μετατρέποντας την επιθυμία ενότητας των Συμμάχων από διαπραγματευτικό όπλο σε σκοπό[55]. Μετά την ανάληψη του υπουργείου των Εξωτερικών από τον Τζωρτζ Κάνινγκ (Ιανουάριος 1823) –αντίπαλο των αντιφιλελεύθερων πολιτικών επεμβάσεων–, η Αγγλία υιοθέτησε στάση ευμενούς ουδετερότητας έναντι των Ελλήνων. Μεγάλη σημασία είχε η απόφασή του Κάνινγκ να τους αναγνωρίσει ως εμπολέμους.

Η Επανάσταση, και ειδικότερα οι Εθνοσυνελεύσεις, αποτέλεσε πεδίο παραγωγής πολιτικής. Τα μέτωπα της πολιτικής διαμάχης αναδιατάσσονταν και διευρύνονταν[56].

Οι πολιτικές διεκδικήσεις και οι ανταγωνισμοί διεξάγονται πλέον ανάμεσα σε πολιτικές δυνάμεις που διεκδικούν για τον εαυτό τους το ρόλο του εκφραστή των «*συμφερόντων του έθνους*», του εγγυητή της νέας νομιμότητας[57].

Από τους ηγέτες των Ελλήνων, άλλοι είχαν ήδη διασυνδέσεις με τις Δυνάμεις, άλλοι προωθήθηκαν απ' αυτές και άλλοι υπέκυψαν στη συνέχεια στην οικονομική και πολιτική επιρροή τους.

Μετά τον σχηματισμό της νέας Προσωρινής Διοίκησης στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους και την κατάργηση των περιφερειακών διοικήσεων, οι πολιτικοί φατριασμοί μεταφέρθηκαν στα όργανα της κεντρικής εξουσίας[58].

Διαμορφώθηκαν δύο αντίπαλες μερίδες που εξελίχθηκαν σε χωριστές εθνικές διοικήσεις τον Δεκέμβριο του 1823. Καταλυτική για τις σχέσεις των δύο αντιπάλων μερίδων ήταν η υπόθεση της σύναψης δανείου από τους χρηματιστικούς κύκλους του Λονδίνου. Οι μερίδες των επαναστατημένων οδηγήθηκαν σε εμφύλιο[59]. Οι προαναφερόμενες εξελίξεις σε συνδυασμό με τον σχηματισμό των πρώτων «κομμάτων», του αγγλικού, του γαλλικού και του ρωσικού, επέφεραν και το «ψήφισμα υποτέλειας» (στην Αγγλία) του 1825:

> Ο Κλήρος, οι Παραστάται (= οι Βουλευτές), οι Αρχηγοί, Πολιτικοί και Στρατιωτικοί ξηράς και θαλάσσης, του Ελληνικού 'Εθνους. Παρατηρούντες ότι [...] όθεν [...] η Ελλάς [...] θεσπίζει, αποφασίζει και βούλεται τον επόμενον Νόμον. Α. Το Ελληνικόν Έθνος, δυνάμει της παρούσης πράξεως, θέτει εκουσίως την ιεράν παρακαταθήκην της αυτού Ελευθερίας, Εθνικής Ανεξαρτησίας και της πολιτικής αυτού υπάρξεως υπό την μοναδικήν υπεράσπισιν της Μεγάλης Βρε-

55 Χένρυ Α. Κίσσινγκερ, *Ένας αποκατεστημένος κόσμος*, όπ. π., 2003, σσ. 546-547.

56 Νίκος Ροτζώκος, «Η πολιτική και θεσμική θεμελίωση του επαναστατημένου Έθνους», στο Γ. Μαργαρίτης (εποπτ.), *Ιστορία των Ελλήνων*, Αθήνα, Δομή, χ.χ., τόμ. 9, σσ. 202 κ.ε.

57 Νίκος Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα,* Αθήνα, Πλέθρον/Δοκιμές, χ.χ., σ. 13.

58 Ν. Ροτζώκος, «Η πολιτική και θεσμική...», όπ. π., σ. 244.

59 Ν. Ροτζώκος, «Η πολιτική και θεσμική...», όπ. π., σσ. 239-240, 247-249, 250 και εξ.

τανίας.

Οι εξελίξεις επέφεραν προσωρινό συμβιβασμό ανάμεσα στα ρωσικά, αγγλικά και γαλλικά συμφέροντα. Η κατάσταση συγχωνεύθηκε στην ευρύτερη προοπτική του Ανατολικού Ζητήματος. Ο διάδοχος του Αλεξάνδρου Α΄, Νικόλαος Α΄ αξίωσε με τελεσίγραφο (Μάρτιος 1826) από τον σουλτάνο να δεχτεί την ανεξαρτησία των ρουμανικών επαρχιών και της Σερβίας, χωρίς αναφορά στην Ελλάδα. Έλπιζε να ωθήσει την Υψηλή Πύλη σε πόλεμο και να επεκτείνει την επιρροή του στα Βαλκάνια, με την ελληνική ανεξαρτησία να επιτυγχάνεται χωρίς να μπορούν να του προσάψουν ότι εξεστράτευσε για να βοηθήσει μια λαϊκή επανάσταση. Τον πρόλαβε ο Κάνινγκ –αντιλήφθηκε τον κίνδυνο από μονομερείς κινήσεις της Ρωσίας– και κατόρθωσε να περιορίσει τις άλλες δύο δυνάμεις σε μια Τριπλή Συμμαχία (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία). Ενώ η επανάσταση φαινόταν να σβήνει με την «συνέργεια» των Αιγυπτίων του Ιμπραήμ και του εμφυλίου πολέμου, με την συνθήκη του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827)[60], οι τρεις σύμμαχες Δυνάμεις δεσμεύονταν να επιβάλουν τη μεσολάβησή τους στους Τούρκους και τους Έλληνες, χωρίς να επιδιώξουν οι ίδιες ιδιαίτερα οφέλη. Η επέμβασή τους, με τη ναυμαχία του Ναυαρίνου, και οι προαναφερόμενοι παράγοντες στη «συνέργειά» τους κατέληξαν στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας της απόφυσης που ονομάστηκε ελληνικό κράτος, υπό την προστασία των τριών Δυνάμεων (πρωτόκολλα του Λονδίνου, Φεβρουάριος 1830)[61]. Στα 1829-1831 δημιουργήθηκε ένα μικρό κράτος (πυρήνας η Πελοπόννησος και η Στερεά Ελλάδα), αντιμέτωπο με μεγάλα προβλήματα και στερούμενο πολλών εδαφών κατοικούμενων από Έλληνες. Τα σύνορά αδρομερώς ήταν: Λαμία, Δομοκός, Κορυφογραμμή Ιτάμου, Καρίτσα, Μπελοκομύτη, Καρβασαρά, Γέφυρα Κοράκου, Άρτα[62].

Ο εκλεγμένος από την Γ΄ Εθνοσυνέλευση Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες για την συγκρότηση του ελληνικού κράτους (1828-1831). Τη δολοφονία του ακολούθησε νέος εμφύλιος πόλεμος (1831-1832). Η διάλυση και ο αποπροσανατολισμός που επικράτησαν διευκόλυναν την επιβολή από τις τρεις προστάτιδες δυνά-

[60] Αμβρόσιος Φραντζής, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Αθήνα, 1839, τόμ. 3ος, σ. 11-17. Εμμ. Ρούκουνας, *Διπλωματική Ιστορία, 19ος αιών*, Αθήνα, 1975, σσ. 60-61. Για μια παρουσίαση των σχετικών με την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Ελλάδας διπλωματικών εξελίξεων από την τουρκική ιστοριογραφική σκοπιά, βλ. Bilal Simsir, *Ege Sorunu, Belgeler* (Το ζήτημα του Αιγαίου), Τόμος 1 (1912-13), Άγκυρα, Türk Tarih Kurumu (Ίδρυμα Τουρκικής Ιστορίας), 1976.

[61] Baron I. De Testa, *Recueil des Traités de la Porte ottomane*, Vol. II, Παρίσι, 1865, σ. 381-387. Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες & συμβάσεις*, Αθήνα, Φλώρος, 1996, σσ. 94-96.

[62] Αναφορικά με την πρώτη συνοριακή γραμμή ανάμεσα στο ελληνικό κράτος και το οθωμανικό κράτος βλ. και τη Διδακτορική διατριβή της Anne Couderc, *Etats, nations et territoires dans les Balkans au XIXe siècle. Histoire de la première frontière gréco-ottomane (1832-1881)*, υποστηρίχθηκε στο Παρίσι (διεύθυνση Σπύρου Ασδραχά). Η συγγραφέας εξετάζει τα σύνορα αυτά ως ζώνη επαφής ανάμεσα σε μια παλαιά, πολυεθνική και σε σχετικά μικρό βαθμό συγκεντρωτική Αυτοκρατορία και ένα κράτος που θεμελιώθηκε υπό την προστασία των δυνάμεων (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ρωσία) και οργανώθηκε σύμφωνα με το δυτικό πρότυπο του κράτους-έθνους.

μεις μιας απόλυτης μοναρχίας (Συνθήκη του Λονδίνου της 25ης Απριλίου/7ης Μαΐου 1832)[63]. Η χώρα ήταν ερειπωμένη, οι ημιφεουδαρχικές σχέσεις διατηρήθηκαν, το εμπόριο φυτοζωούσε, βιομηχανία και σημαντικά αστικά κέντρα δεν υπήρχαν. Η Αντιβασιλεία οργάνωσε ένα δυτικοφανές συγκεντρωτικό, γραφειοκρατικό κράτος, χωρίς να ληφθούν υπόψιν οι παραδοσιακές θεσμικές κατακτήσεις. Η αυτοδιοίκηση καταργήθηκε. Οι ακτήμονες δεν είχαν εκλογικό δικαίωμα στις δημοτικές εκλογές. Μετά την άνοδό του στο θρόνο (1 Ιουνίου 1835) ο Όθων ήταν «ελέω Θεού» απόλυτος μονάρχης. Το πρόβλημα των Ελλήνων που βρέθηκαν εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους, που συγκέντρωναν στα χέρια τους και την οικονομική ισχύ, παρέμενε ζωτικό και άλυτο για σχεδόν έναν αιώνα[64]. Από την απελευθέρωση εισήχθη στη χώρα η κοινοβουλευτική δημοκρατία, δηλαδή το ολιγαρχικό πολίτευμα των προνομιούχων ευρωπαίων αστών, και εφαρμόστηκε σε έναν αγροτικό λαό που είχε κοινωνικοποιηθεί στην Τουρκοκρατία. Από τότε, η πολιτική έναντι των μη προνομιούχων διαμορφώνεται με μεθόδους όπως τα χαράτσια, οι πελατειακές σχέσεις, τα διλήμματα, οι απειλές, οι κυρώσεις, οι αποκλεισμοί, ο φόβος, το ρουσφέτι.

Ωστόσο, ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας συνιστά θεμελιακό σημείο αναφοράς, σπουδαία φάση στην ιστορία του ελληνικού έθνους. Συνιστά ορόσημο στην επίλυση του καίριου προβλήματος των Ελλήνων: «*Την απελευθέρωση όλων των ελληνικών εδαφών, ώστε να δημιουργηθεί ένα κράτος ελεύθερο και κυρίαρχο, αλλά και την εδραίωση ενός ανεξάρτητου βίου, δίχως ξένες επεμβάσεις*»[65]. Η αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού συνέδεε αντικειμενικά την εθνική ανεξαρτησία με την ανάγκη για γρήγορη αστική ανάπτυξη. Αφετέρου, η ίδρυση του ελλαδικού κράτους αποτέλεσε το πρώτο σημαντικό ρήγμα στην ευρωπαϊκή «νέα» τάξη που είχε εγκαθιδρύσει με τις αποφάσεις του το συνέδριο της Βιέννης. Τρεις Μεγάλες Δυνάμεις, μέλη της Ιεράς Συμμαχίας (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία), με συμβιβασμό των ιδιαίτερων οικονομικών και στρατηγικών σκοπών τους, συνέβαλαν στην ευτυχή κατάληξη μιας επανάστασης με στόχο την εθνική ανεξαρτησία, ανοίγοντας έτσι το δρόμο προς μια κατεύθυνση εντελώς διαφορετική από αυτήν που είχε ορισθεί το 1815 στη Βιέννη. Μετά το 1848, πρυτάνευσαν πλήρως στην Ευρώπη η λογική των εθνικών κρατών, η αρχή των εθνοτήτων, η αντιπαράθεση των ποι-

[63] Βλ. Γ. Αναστασιάδης, «Η Βαυαροκρατία από την άφιξη του Όθωνα μέχρι την άνοδό του στο θρόνο» στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 10 (1833-1881), Αθήνα, Δομή, σσ. 12 κ.ε.

[64] Βλ J. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843,* Princeton, 1968. Γ. Αναστασιάδης, «Οι Έλληνες στις "Συμπληγάδες" της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα. Πολιτική-Οικονομία», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 10 (1833-1881), Αθήνα, Δομή, 2005, σσ. 38 κ.ε. Β. Φίλιας. *Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα, 1. Η νόθα αστικοποίηση, 1800-1864*, 2η έκδοση, Αθήνα, 1975. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, 1975. Γ. Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, Τόμος 11, όπ. π. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή (1830-1922)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1977. Ν. Ψυρούκης, *Το Νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1974. Γ. Καραμπελιάς, *Το τέλος του παλιού κόσμου*, α΄ έκδ. Παρίσι, 1972, β΄ έκδοση, Αθήνα, 1975.

[65] Βλ. Ν. Σβορώνος, «Για την Επανάσταση του 1821», στο ιδίου, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, 1987, όπ. π.

κίλων εθνικών βλέψεων. Το Ανατολικό Ζήτημα οδήγησε το 1854-1856 στον Κριμαϊκό πόλεμο, την πρώτη μετά το 1815 γενικευμένη σύγκρουση ανάμεσα στις μεγάλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Βεβαίως, μέχρι τη μεγάλη κρίση που ξέσπασε το 1875 –με αφορμή τις αντιοθωμανικές εξεγέρσεις στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη–, οι Δυνάμεις ακολούθησαν εν γένει το δόγμα της διατήρησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αλλά, μολονότι, μέχρι και την επαύριο της «Άνοιξης των λαών» οι δυνάμεις του Παλαιού Καθεστώτος άντεξαν στις επαναστατικές επιθέσεις, είχε δρομολογηθεί η πραγματοποίηση μιας διαφορετικής Ευρώπης[66].

[66] D. Berindei, «Προς μια ευρωπαϊκή νέα τάξη», στο Ε. Αρβελέρ/M. Aymard, *Οι Ευρωπαίοι*, όπ. π., σ. 228.